

Wstęp

Współczesne koncepcje wspomaganie rozwoju i edukacji dorosłych osób z niepełnosprawnościami kładą nacisk na możliwie samodzielne funkcjonowanie tych osób w wielu różnych sferach. To pociąga za sobą konieczność podejmowania działań niestandardowych oraz poszukiwania nowych metod stymulujących nabywanie przez nie określonych kompetencji. W tym obszarze szerokie zastosowanie znajduje arteterapia – nurt wypływający z nauk społecznych, kładący nacisk na humanistyczne wsparcie rozwoju człowieka, bez względu na jego stan psychofizyczny. Dyscyplina ta wykorzystuje media artystyczne jako podstawowy sposób komunikacji, a za cel praktyki terapeutycznej uznaje umożliwienie jednostce osiągnięcie zmiany oraz wzrost poziomu fizycznego, mentalnego i emocjonalnego dobrostanu. W ramach procesu terapeutycznego środkiem do realizacji określonych celów jest ekspresja artystyczna. Władysław Dykcik podkreślił rolę spontanicznej i nieskrępowanej twórczości człowieka z niepełnosprawnością intelektualną, uznając, iż w powiązaniu ze sztuką stanowi ona podstawową aktywność¹. W modelu holistycznego podejścia do niepełnosprawności ujawnia się twórcza postawa, przyjmująca człowieka z poszanowaniem jego osobliwości, z pominięciem sądów wartościujących, a odwołanie się do aktywności własnej stanowi podstawę wielu metod pracy. Terapeutyczne znaczenie procesu tworzenia dla osób z niepełnosprawnością wiąże się z osobistym poszukiwaniem sposobów radzenia sobie z własną niepełnosprawnością i koreluje z zagadnieniem podnoszenia jakości życia. Kreatywny proces twórczy ułatwia doświadczanie własnej potencjalności niezbędnej w osiąganiu satysfakcjonujących wymiarów życia: w nauce, pracy czy rekreacji. Eksploracja aspektów innych niż deficyty związane z niepełnosprawnością sprawia, że w poczuciu tożsamości zmienia

¹ W. Dykcik, *Poszukiwanie nowatorskich i alternatywnych koncepcji indywidualnej rehabilitacji oraz społecznej integracji osób niepełnosprawnych aktualnym wyzwaniem praktyki edukacyjnej*, w: *Nowatorskie i alternatywne metody w praktyce pedagogiki specjalnej. Przewodnik metodyczny*, W. Dykcik, B. Szychowiak (red.), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2001, s. 36.

się nie tylko stosunek do własnego życia, ale również społeczne stanowisko kształtujące się wokół osób z niepełnosprawnością.

W odpowiedzi na współczesne postulaty normalizacyjne dotyczące opracowania i doskonalenia metod, form oraz zasad rehabilitacyjnych oraz odnajdywania ich w niestandardowych koncepcjach pracy² otwiera się przestrzeń dla teorii i praktyki terapii sztuką. Oddziaływania terapeutyczne w rozumieniu nauk psychologicznych, pedagogicznych i socjologicznych to „system działań stosowanych nie tylko wobec osób chorych, ale także jednostek o zaburzonym rozwoju (...)”³. Sam termin terapia, jak pisze Barbara Skałbana, „został dość mocno osadzony w realiach polskiej szkoły, zwłaszcza w odniesieniu do działań pedagogicznych, których celem jest przywracanie sprawności, wyrównywanie, kompensowanie czy usprawnianie”⁴, zaś proces terapeutyczny, jej zdaniem, jest pojęciem często stosowanym w pedagogice specjalnej.

Przegląd literatury potwierdza, że teatr może pomóc dorosłym ludziom z umiarkowaną niepełnosprawnością rozwijać swoje umiejętności społeczne i emocjonalne. Chociaż koncepcja terapii teatralnej w odniesieniu do tej grupy uczestników jest stosunkowo nowa, rośnie liczba artykułów na temat zalet teatroterapii. Autorzy skupiają się bardziej na praktyce niż na prezentacji badań, a nacisk kładziony jest w dużej mierze na teatroterapię dzieci i młodzieży (szczególnie z autyzmem)⁵. Liczba artykułów dotyczących badań w zakresie teatru terapeutycznego dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną jest więc niewielka, co wskazuje na marginalność i świeżość badań w tej dziedzinie w porównaniu np. z muzykoterapią.

Teatroterapia odnosi się do działań terapeutycznych podejmowanych z wykorzystaniem teatru i dramy we wspomaganiu ludzi z mniejszą sprawnością psychiczną, fizyczną czy intelektualną. Proces gry teatralnej oferuje sposoby, dzięki którym łatwiejsza staje się relacja z innymi ludźmi i z samym sobą, realizowany jest w koncepcji humanistycznej i humanizującej, z etycznym wymiarem transformujących ćwiczeń i zadań teatralnych.

² A. Krause, *Ku „nowej” pedagogice (specjalnej)*, w: *Pedagogika specjalna – koncepcje i rzeczywistość. Wielowymiarowość edukacji i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością*, T. Żółkowska, I. Ramik-Mażewska (red.), t. 4, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2009, s. 37–47.

³ A. Kargul, *Praca korekcyjno-kompensacyjna w poradniach*, „Zagadnienia Wychowawcze” 1977, nr 6, s. 27.

⁴ B. Skałbana, *Relacja terapeutyczna w procesie wychowania uczniów z zaburzeniami rozwojowymi*, w: *Teoria i praktyka oddziaływań profilaktyczno-wspierających rozwój osób z niepełnosprawnością*, J. Baran, T. Cierpiałowska, A. Mikrut (red.), Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2011, s. 42.

⁵ Zob. C. Wheeler, *Theatre Therapy for Children with Autism*, Fisher Digital Publications, <http://fisherpub.sjfc.edu/education_ETD_masters/2659> [5.12.2014]; Z.A. Bottomley, *The use of dramatherapy techniques including role, play, movement and touch in developing and extending a sense of self and identity in young autistic adults being a thesis submitted for the degree*, University of Hull, April 2016, <[/hydra.hull.ac.uk/resources/hull:13620](http://hydra.hull.ac.uk/resources/hull:13620)> [5.11.2016].

W założeniach współczesnej pedagogiki specjalnej wspomaganie osobistej kreatywności człowieka z niepełnosprawnością łączy się z poprawą jego aktywności w kontaktach międzyludzkich, a zatem z tworzeniem warunków do optymalnego ujawniania się w sferze zadaniowej i osobistej. Zgodnie z tym rośnie postrzeganie osoby z niepełnosprawnością jako mającej prawo do bycia sobą w pełni, tak by właściwie słuchana i postrzegana, zyskiwała szansę na oferowanie czegoś innym, była gotowa do angażowania swego osobistego potencjału. Zwiększa się wartość wsparcia, a jak zauważa Deborah Deutsch Smith, „dzięki właściwemu, zindywidualizowanemu wsparciu zapewnionemu przez długi czas, funkcjonowanie życiowe osoby z upośledzeniem umysłowym (niepełnosprawnością intelektualną) na ogół poprawia się”⁶.

Niestety, w praktyce nierzadko dochodzi do doboru metod zdecydowanie nieadekwatnych do wieku osoby mniej sprawnej oraz do nieodpowiedniego sposobu ich wprowadzania i stosowania. Dzieje się tak, gdy osoby dorosłe traktowane są nieprzystawalnie do swoich potrzeb i możliwości ze względu na podejmowaną tematykę czy zakres stawianych zadań. W rezultacie życie niepełnosprawnych zostaje naznaczone infantyilizacją w stopniu niewynikającym z niepełnosprawności. Amadeusz Krause reprezentuje bliski mi pogląd, iż „można odnieść wrażenie, że upośledzeni umysłowo po zakończeniu ostatniego szczebla edukacji znikają nie tylko z obszaru zainteresowania pedagogiki specjalnej, ale i «rozpraszają się» w wielu instytucjach, często koncepcyjnie, organizacyjnie i strukturalnie nieprzygotowanych do pracy z tymi ludźmi”⁷. Odnosząc się do kwestii rewalidacji osób dorosłych i podejmowania nowatorskich metod postulowanych w teorii i praktyce pedagogiki specjalnej, A. Krause wyraźnie zwraca uwagę na „zaległości teoretyczne”⁸, dowodząc, iż w podręcznikach z tej dyscypliny akcentowane są teksty dotyczące głównie dzieci, a brakuje chociażby zaznaczenia w tytułach opracowań wieku dorosłego. „Trudno byłoby znaleźć w tych pozycjach omówienie kwestii dotyczących autorewalidacji, wspomaganie osób upośledzonych umysłowo w życiu dorosłym, propozycji rozwiązywania problemów typowych dla wieku dorosłego, życia seksualnego, partnerstwa, zakładania rodziny czy nowatorskich koncepcji dotyczących opieki nad osobami dorosłymi i w wieku starszym”⁹.

Współczesne teoretyczne i praktyczne założenia rehabilitacji dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną wskazują, zdaniem A. Krausego, na

⁶ D.D. Smith, *Pedagogika specjalna*, t. 1, Warszawa: PWN 2008, s. 225.

⁷ A. Krause, *Problemy opieki i rewalidacji osób dorosłych z upośledzeniem umysłowym – niedobór rozwiązań w teorii i praktyce*, w: *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny. Na pograniczach pedagogiki specjalnej*, K.D. Rzedzicka, A. Kobylańska (red.), Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2003, s. 220.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

osobę, która jest przede wszystkim podmiotem własnych działań¹⁰. Skupiają się także na kwestii rozwijania i wspomagania konkretnych kompetencji i umiejętności niezbędnych w realizacji zadań charakterystycznych dla osób dorosłych w obszarze relacji międzyludzkich, tak w społecznym, jak i prywatnym wymiarze. To prawda, że wielu ludzi z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności intelektualnej, z racji zawężonego pola kontaktów relacyjnych, nie ma różnorodnych doświadczeń w tej sferze i potrzebuje pewnego treningu w celu zyskania czy rozwinięcia własnej aktywności w relacjach. Zdobyte dzięki pracy twórczej doświadczenia mogą umożliwić nabycie kompetencji pomocnych w realizacji prawa do podejmowania określonych aktywności¹¹.

Uważam, że należy dążyć do opracowania nowoczesnej oferty wykorzystania teatroterapii faworyzującej integracyjne działanie różnych form wypowiedzi dorosłego człowieka z niepełnosprawnością, który mając naturalne predyspozycje do zabawy w role, może ujawniać złożoność swej rzeczywistości i promować w niej własne i niepowtarzalne miejsce. Wydaje się oczywiste, że budowanie spektaklu jest bardzo emocjonalnym, transcendentnym doświadczeniem i może być narzędziem wzbogacającym relacje międzyludzkie, oddziaływaniem minimalizującym nieprawidłowe stereotypy. Może dać wykonawcom satysfakcję i zachęcić do odważnej werbalizacji własnego widzenia świata, w bezpiecznym i przyjaznym środowisku, a także pogłębić świadomość grupowej wspólnoty w dzieleniu się wrażeniami twórczymi.

Uznając równoważność sztuki i terapii w procesie teatroterapii, postanowiłam przedstawić własną koncepcję zastosowania jej we wspomaganiu aktywności komunikacyjnej (w modelu Mdt) i sprawdzić jej skuteczność w trwającym dziewięć miesięcy eksperymencie. Pierwszy rozdział pracy dotyczy teoretycznych założeń i zadań teatru w terapii. Stanowi przegląd podejść, głównych modeli stosowanych w dramaterapii i terapeutycznych systemów parateatralnych, a także omawiam w nim znaczenia *dramatycznej rzeczywistości* i *estetycznego dystansu* w procesie teatralnym i terapeutycznym. W rozdziale drugim zaprezentowałam praktyczne implikacje teatroterapii osób z niepełnosprawnością intelektualną w przestrzeni sztuki i terapii. Rozdział trzeci z kolei dotyczy metodologicznych podstaw badań własnych. W nim też przedstawiłam swoją koncepcję zastosowania teatroterapii w procesie wspomagania rozwoju osób dorosłych. Rozdział czwarty zawiera natomiast wyniki longitudinalnych badań eksperymentalnych przeprowadzonych na grupie 56 dorosłych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Przeanalizowałam skuteczność specjalnie opracowanych przeze mnie warsztatów teatroterapii, sku-

¹⁰ Zob. tenże, *Człowiek niepełnosprawny wobec przeobrażeń społecznych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2005.

¹¹ D. Baczała, *Niepełnosprawność intelektualna a kompetencje społeczne*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2012, s. 115.

piając się na określonych czynnikach aktywności komunikacyjnej: koncentracji na swoich celach w rozmowie, ekspresyjności rozmowy, zachowania norm społecznych w relacjach interpersonalnych, które mogły okazać się zależne i zróżnicowane ze względu na wiek i płeć badanych oraz na ocenie poziomu tych czynników w poszczególnych etapach badań. Rozpatrzyłam zmiany zaobserwowane u uczestników teatroterapii w obszarach: uważnego słuchania i aktywnego reagowania niewerbalnego oraz dokonałam oceny percepcji komunikacyjnej funkcji ciała. Przeanalizowałam częstość podejmowania przez osoby badane roli teatralnej w dramatycznej grze, a także ocenę ich aktywności komunikacyjnej dokonaną przez instruktorów i terapeutów z placówki oraz przez rodzinę i opiekunów prawnych. Prezentowane wyniki zilustrowałam wykresami, zaś analizy ilościowe wzbogaciłam rezultatami analiz jakościowych. Ostatecznie dokonałam podsumowania badań przeprowadzonych w kontekście skuteczności teatroterapii we wspomaganiu aktywności komunikacyjnej dorosłych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną.

Jest wiele osób, których życzliwość i pomoc pozwoliły mi zrealizować zadanie do końca. Pragnę w tym miejscu wyrazić im swoją wdzięczność i serdecznie podziękować. Przede wszystkim dziękuję moim Najbliższym za okazaną mi cierpliwość i zrozumienie. Szczególnie wiele zawdzięczam mojemu Mistrzowi, prof. dr. hab. Andrzejowi Twardowskiemu, który w trakcie pracy przekazał mi wiele inspirujących i cennych, krytycznych uwag i któremu gorąco dziękując za intelektualne i emocjonalne wsparcie, składam wyrazy najwyższego szacunku.

Niezwykle wartościowe okazały się wnikliwe uwagi i życzliwe sugestie recenzentki, prof. dr. hab. Danuty Wosik-Kawali, dzięki którym praca przybrała ostateczny kształt. Napisanie tej książki nie byłoby możliwe bez Magdaleny Nowakowskiej dzielącej się ze mną swoją wiedzą z zakresu dramaterapii, która zachęcała mnie, wspierała przez cały czas i której dziękuję za utrzymanie mnie na właściwej drodze.

Serdecznie dziękuję Katarzynie Krawczyk, kierownikowi Ośrodka Wsparcia w Pleszewie, Wojciechowi Słodkiewiczowi, dyrektorowi Gminno-Miejskiego Centrum Pomocy „Wiara – Nadzieja – Miłość” w Odolanowie, oraz Krystynie Kowalczyk, dyrektor Środowiskowego Domu Samopomocy w Nowych Skalmierzycach, za umożliwienie prowadzenia badań w tych ośrodkach i życzliwą pomoc w trakcie ich trwania. Dziękuję serdecznie sędziom kompetentnym za systematyczną współpracę, wnikliwe obserwacje i uwagi.

Osobne słowa podziękowania kieruję do wszystkich wspomniałych uczestników dwóch cykli teatroterapii, tworzących świetnie rozumiejącą się i pracującą grupę aktorów, dzięki którym spojrzałam na siebie i swój zawód z innej perspektywy.

Dziękuję przyjaciółom za ich troskę i okazywane szczere zainteresowanie pracą nad książką.